

כסלו התשע"ד

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

נבואת עמוס – "על מכרם בכסף צדיק"

לפרשת וישב (על פי שיעורים של הרב יהושע אייזנברג, הרב משה ליכטנשטיין, והרב יהודה שביב)

כלומר חז"ל מפרשים בוקר: מגדל בקר, בעל בקר, ולא רועה.

5. במלכים ב' פרק ג' פסוק ד נאמר על מישע מלך מואב: "ומישע מלך מואב היה נוקד, והשיב למלך ישראל מאה

אלף כרים, ומאה אלף אילים צמר" ומכאן ניתן ללמוד שנוקד כולל גם מגדל בקר וגם מגדל צאן, שהרי עמוס שהיה בנוקדים היה בוקר אבל בהמשך הוא אומר: "ויקחני ה' מאחרי הצאן."

6. רד"ק מבאר:

ונקרא נוקד לפי שרוב הבהמות יש להם כתמים שחורים או לבנים, מן נקוד וטלוא לעומת זאת מבאר המלבי"ם בפירושו לפרק א', ואברבנאל בפירושו לפרק ז' שעמוס רועה בקר היה, ומוסיף

7. אברבנאל:

"ובולס שקמים - לוקט שקמים למאכל בקריו. וזה כולו מליצה, שהיה אדם רש" ולאחר שהוא מביא את דברי חז"ל שעמוס היה עשיר הוא מוסיף:

"ומה שפירשתי אני הוא הנכון על דרך הפשט"

באשר לזיהויה של תקוע, עירו של עמוס, אנו מוצאים שתי שיטות עיקריות.

- רד"ק ובעל המצודות מזהה אותה עם עיר בנחלת אשר, כנראה מתוך הנחה כי נביא המנבא על ממלכת ישראל, הממלכה הצפונית, יבוא מעיר הנמצאת בתחומי הממלכה.

- יש המזהים אותה עם תקוע הנזכרת במקרא כעיר בנחלת יהודה. גישה זו מקבלת חיזוק מדבריו של אמציה, כהן בית אל: "חזוה ברח לך אל ארץ יהודה". כמו כן עמוס מרבה להשתמש בדימויים הקשורים להווי של ספר המדבר והדבר יכול לחזק את הזיהוי הזה. בימינו מזהים את תקוע, מדרום

כבשלושת השבועות האחרונים, גם הפטרת השבת לקוחה מתרי עשר, והפעם מדובר בנביא עמוס, עליו מספר הכתוב בתחילת ספר עמוס:

1. עמוס א' א'

א דְּבָרֵי עֲמוֹס אֲשֶׁר-הָיָה בְּנוֹקְדִים מִתְּקוֹעַ אֲשֶׁר חָזָה עַל-יִשְׂרָאֵל בְּיָמַי עֲזִיָּה מֶלֶךְ-יְהוּדָה וּבְיָמַי יִרְבָּעַם בֶּן-יֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל שְׁנַתִּים לִפְנֵי הָרָעַשׁ.

הכתוב אינו מזכיר את שם אביו של עמוס, ודרשו חז"ל במדרש

2. ויקרא רבה פרשה ו', ו':

אמר ר' יוחנן: כל נביא שנתפרש שמו ושם אביו - נביא בן נביא, וכל שנתפרש שמו ולא שם אביו הוא נביא ולא בן נביא ... ורבנן אמרין בין שנתפרש שמו ובין שלא נתפרש שמו נביא בן נביא, שכן עמוס אומר לאמציה 'לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי' (עמ' ז' יד) מה הוא שהיה נביא אמר איני נביא, אף אביו שהיה נביא אמר אין אבי נביא.

ונשאלת השאלה מדוע טוען עמוס לא נביא אנכי? ונראה לפרש שכונתו היא שהוא אינו מאותם הנביאים, מבקשי המתנות, שאליהם מרמז אמציה כהן בית אל באמרו (עמוס ז', יב): ואכול שם לחם ושם תנבא

כאמור בכותרת היה עמוס "בנוקדים מתקוע", ובפרק ז' אומר עמוס לאמציה:

3. עמוס ז'

"כי בוקר אנכי ובולס שקמים, ויקחני ה' מאחרי הצאן, ויאמר אלי ה' לך הנבא אל עמי ישראל"

4. בתלמוד הבבלי נדרים ל"ח, א'

לומדים חז"ל מפסוקים אלה כי כל הנביאים היו עשירים:

כל הנביאים עשירים היו, עמוס בעל בקר היה ושקמים לו בשפלה.

**את-דמשק ואת-חמת ליהודה בישראל הלא-הם
פתובים על-ספר דברי הימים למלכי ישראל. כט וישפב
ירבעם עם-אבתיו עם מלכי ישראל וימלך זכריה בנו
תחתיו .**

ממלכת ארם נפלה בימיו בידי ממלכת ישראל. , ולמעשה
רק בימי דוד ושלמה הייתה לעם ישראל שליטה על
אזורים אלה. הששוג המדיני לא היה רק בממלכת
ישראל, ממלכת שומרון, אלא גם ביהודה.

**10. בדברי הימים ב' פרק כ"ו נאמר על עוזיה שמלך
במקביל לירבעם:**

"הוא בנה את אילות וישיבה ליהודה ... וילחם
בפלישתים, ויפרוץ את חומת גת... ויעזרהו האלוקים על
פלישתים ועל הערבים היושבים בגור בעל והמעונים.
ויתנו העמונים מנחה לעוזיהו, וילך שמו עד לבוא
מצרים"

לסיכום, גבול שתי הממלכות יחד הגיע לגבולות
הממלכה המאוחדת בימי שלמה. חשוב להדגיש, השגשוג
בא לאחר תקופות של שפל. כך למשל מסופר

**11. במלכים ב' פרק י"ג על תקופה קשה בימי יהואחז,
סבו של ירבעם:**

"ויחר אף ה' בישראל, ויתנם ביד חזאל מלך ארם, וביד
בן הדד בן חזאל, כל הימים ... כי לא השאיר ליהואחז
עם, כי אם חמשים פרשים, ועשרה רכב, ועשרת אלפים
רגלי, כי איבדם מלך ארם, וישימם כעפר לדוש."

למעבר ממצב קשה לשגשוג היו השלכות חברתיות,
ותחושות של גאווה ושאננות מתפשטות בעם. מנבואות
התוכחה של עמוס משתקף פרק הזמן האחרון של מלכות
ירבעם, כשדמשק וחמת היו כפופות לישראל. תאור חיי
תושביה של שומרון הוא של רווחה, עליצות, מותרות
תפנוקים ותענוגות. כמו כן, נבואות עמוס מצביעות על
הבדלי מעמדות חריפים בממלכת ישראל, כאשר העילית
השלטת עושקת את הדלים והחלשים. מן הבחינה
הכרונולוגית אלה הן נבואותיו האחרונות של עמוס.

לצד הזכרת המלכים שבימיהם ניבא עמוס, מזכיר
הכתוב תאריך נוסף: "שנתיים לפני הרעש". הכינוי רעש
הוא בעיקר מה שאנו מכנים היום: רעידת אדמה.
העובדה שמונים שנים מן הרעש הזה, שהיה בתקופת
עוזיה, מלמדת שהיה בעוצמה גבוהה מאד. הציון שנתים
לפני הרעש, יכול אולי לרמוז שעמוס ניבא על הרעש טרם
בואו. חיזוק לטענה זו אפשר לקבל מדברי עמוס

**12. עמוס פרק ט' פסוק א
ראיתי את ה' ניצב על המזבח, ויאמר הך הכפתור
וירעשו הסיפים...**

הד לרעש הזה נמצא בנבואת יום ה' של

לבית לחם יהודה, המקום מכונה בפי הערבים
"חירבת תקוע", וחלק ממדבר יהודה מכונה 'מדבר
תקוע

**8. במדרש ויקרא רבה דורש ר' עזריה בשם ר' יהודה בר
סימון:**

שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוסא. [גמגמן
ביוונית]. אמרין לא הוה ליה לקב"ה על מן לאשראה
שכינתיה אלא על הדין קטיעא לישנא פסילוסא. [אמרו:
לא היה לו לקב"ה על מי להשרות שכינתו אלא על קטוע
לשון גמגמן זה]. אמ' ר' פינחס למה נקרא שמו עמוס?
מפני שהיה עמוס בלשונו. [כלומר: כבד לשון, כאילו
טעון משא על לשונו.

כלומר דברי המדרש מדמים את עמוס למשה שהיה כבד
פה וכבד לשון. שניהם נלקחו לנבואה מאחרי הצאן .

לסיכום: כל הידוע לנו על עמוס הוא שהיה נוקד, בולס
סקמים, שנלקח מאחר הצאן להיות נביא, ושניבא בבית-
אל על ישראל.

עמוס שייך לקבוצה של ארבעה נביאים שעל פי תלמוד
הבבלי מסכת פסחים דף פ"ז ע"א: "בפרק אחד נתנבאו
ארבעה נביאים" על פי כותרות הספרים של הנביאים
אשר ניבאו באותו פרק, אפשר לקבוע כי בתקופת עוזיה
ניבאו הושע, עמוס וישעיה בתקופת יותם: הושע ישעיה
ומיכה, הושע מיכה וישעיה ניבאו כולם גם בתקופת
המלכים אחז ויחזקיה. לדעתו של בעל סדר עולם רבה
סדרם של הנביאים הוא: הושע, עמוס, ישעיה ומיכה.

המעייין במלכים ב' פרק י"ד פסוקים כג-כט, בפסוקים
המתארים את ימי ירבעם בן יואש (שמלך בשנים-784
744 לפני הספירה) ימצא שהימים הם ימי שגשוג מדיני:

9. מלכים ב' י"ד

כג בשנת חמש-עשרה שנה לאמציהו בן-יואש מלך
יהודה מלך ירבעם בן-יואש מלך-ישראל בשמרון
ארבעים ואחת שנה. כד ויעש הרע בעיני ה' לא סר
מפל-חטאות ירבעם בן-נבט אשר החטיא את-ישראל .
כה הוא השיב את-גבול ישראל מלבוא חמת עד-ים
הערבה כדבר ה' אלקי ישראל אשר דבר ביד-עבדו יונה
בן-אמתי הנביא אשר מגת החפר. כו פי-כאה ה' את-
עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר
לישראל. כז ולא-דבר ה' למחות את-שם ישראל מתחת
השמים ויושיעם ביד ירבעם בן-יואש. כח ויתר דברי
ירבעם וכל-אשר עשה וגבורתו אשר-נלחם ואשר השיב

על שני לוחות אבנים. ואותי צווה ד' בעת ההוא ללמד אתכם חוקים ומשפטים לעשותכם אתם בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה. ונשמרתם מאד לנפשותיכם, כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ד' אליכם בחרב מתוך האש. פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה. תבנית כל בהמה אשר בארץ תבנית כל צפור כנף אשר תעוף בשמים. תבנית כל רמש באדמה תבנית כל דגה אשר במים מתחת לארץ. ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחית להם ועבדתם אשר חלק ד' אלקיך אתם לכל העמים תחת כל השמים".

לעומת זאת, קיימת תבנית אחרת, בה האדם איננו שם את החוויה הרוחנית במרכז אלא את רצונותיו וצרכיו שלו. הוא איננו מוסט מדביקותו בקב"ה מתוך שאיפה רוחנית אלא מתוך שקיעה בתענוגות העולם

16. דברים ל"ב טו

"וישמך ישרון ויבעט, שמנת עבית כשית, ויטש אלוה-ה עשהו, וינבל צור ישעתו".

כלומר האדם איננו נוטש את האלקים בגלל חוסר נחת רוחני אלא זונח את העיסוק הרוחני באשר הוא לטובת עולם החומר וההנאה. עיקר עיסוקם של פרקי הסיום בספר דברים מוקדשים לסכנה זו. מלבד הפסוק המצוטט משירת האזינו, נדרשת לכך התורה כשהקב"ה מוסר למשה על מצבו של העם הנקלע למשבר רוחני

17. דברים ל"ב כ:

"כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותינו זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלוקים אחרים ועבדום ונאצוני והפר את בריתי".

שני המודלים הללו מתקיימים תדיר בתולדות האנושות ועל כן נמצא גם את המאבק בשניהם לאורך התנ"ך. ישנם נביאים שעיקר מאבקם היה כנגד העקרון הראשון ואת עיקר מרצם הקדישו למאבק בעבודה זרה וגילויים של רוחניות מוטעית, וישנם נביאים הנאבקים בכל כוחם כנגד החברה ההדוניסטית, הדואגת לשמחת כריסה ואינה בוחלת ברמיסת האביון והדל להשגת מטרה זו. לקבוצה השניה הזו משתייך עמוס והיא הבאה לידי ביטוי בהפטרנו (ב,ו - ג,ח).

18. עמוס ב' ו'-ג' ח'

ו פה אמר ה' על-שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל-אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֵנּוּ עַל-מִכְרָם בְּכֶסֶף צְדִיק וְאֶבְיוֹן בְּעֵבֹר וְעַלֵּים. ז. הַשְּׂאֵפִים עַל-עַפְרֹ-אֶרֶץ בְּרֹאשׁ דָּלִים וְדָרְךְ עֲנֹוִים יִטּוּ וְאִישׁ וְאִבְיוֹ יִלְכוּ אֶל-הַנְּעִרָה לְמַעַן חַלֵּל אֶת-שֵׁם קְדֹשִׁי. ח וְעַל-בְּגָדִים חֲבָלִים יִטּוּ אֶצֶל כָּל-מִזְבֵּחַ וַיִּין עֲנוּשִׁים יִשְׁתּוּ בֵּית אֶל־הֵיהֶם. ט וְאֲנֹכִי הַשְּׂמַדְתִּי אֶת-הָאֲמֹרִי מִפְּנֵיהֶם אֲשֶׁר כָּבְדָה אֲרָזִים גְּבָהוּ וְחִסָּן הוּא כְּאֲלוֹנִים

13. זכריה בפרק י"ד פסוק ה :

ונסתם, כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיה מלך יהודה

גם בדברי ישעיה הנביא (פרק ו), בשנת מות המלך עוזיהו, אפשר למצוא חד לרעש הזה :

14. ישעיה ו'

וינועו אמות הסיפים מקול הקורא, והבית ימלא עשן גם בחפירות חצור מצא יגאל ידן עדות לרעש אדמה, בשכבה השייכת למאה השמינית לפני הספירה, היא תקופת עוזיה.

בטרם ניגש לעסוק בהפטרה עצמה, נסקור בקצרה שתי סיבות מרכזיות המביאות לעזיבת האדם את הקב"ה המופיעות בתורה.

הסיבה הראשונה היא סכנת הנהירה אחר עבודה זרה, ושורשה בכך שהאדם איננו מוצא די סיפוק במערכת יחסיו עם הקב"ה, ועל כן הוא פונה לאלטרנטיבות אחרות. ייתכן והמופשטות הבלתי נגלית של האל-הטרנסצנדנטלי מרחיקה את האדם ודוחפת אותו לזרועותיו של האל הפגאני, הנראה מוחש יותר למרות שמהותו כלל אינה קיימת. ייתכן שהאדם מחפש אל המנותק מעולם הזה, או שהשתכנע שכלית ואו רגשית מטיעוניהם של בני דתות אחרות ובוחר באלוהיהם. תהיינה הסיבות אשר תהיינה, בשורש העניין מדובר באדם המונע ממוטיבציה דתית ורגש של אמונה, החפץ לעמוד בקשר עם גורם דתי זר הנתפס כנמצא מעבר לעולמו של האדם. מערכת היחסים המבוקשת היא זו שבין האדם לעולמות עליונים והחיפוש מביע רצון רוחני. הסכנה שבדבר איננה כמובן בעצם המוטיבציה לחיים רוחניים שהזיקה האלקית עומדת במוקדם, אלא בתכני הבקשה - דהיינו הנהירה אחר השקר וההבל במקום אחרי הקב"ה. לסכנות הללו התייחסה התורה באזהרותיה הנרחבות בעניין עבודה זרה.

נושא זה בולט ביותר בספר דברים, וביטוי לגישה שתארנו כאן ניתן למצוא בתחילת הספר (פרק ד'):

15. דברים ד'

"רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והודעתם לבניך ולבני בניך. יום אשר עמדת לפני ד' אלקיך בחורב באמור ד' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון. ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בוער באש עד לב השמים חושך ענן וערפל. וידבר ד' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול. ויגד לכם את בריתו אשר צווה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם

- ועל בגדים חבולים יטו אצל כל מזבח, ויין ענושים ישתו בית אלוהיהם ויש המוונים כאן שבעה חטאים, כצירוף של שלושה וארבעה.

כידוע הפסוק הראשון בהפטרה מהווה את החוליה המקשרת לפרשה בדרך רמז: "כה אמר ד' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, על מכרם בכסף צדיק, ואביון בעבור נעלים" – ואת משמעות הזיקה נסביר בהמשך. כפי שניתן לראות, שני עניינים הקשורים זה בזה עומדים במוקד תוכחתו. הראשון הוא ניצול האביונים. כלומר יחסם של בעלי השררה והשכבה המבוססת כלפי העניים איננו אפילו יחס של חוסר התחשבות ועמידה על שורת הדין אלא יחס של ניצול. ומסביר הרב משה ליכטנשטיין, שעיקר העניין הוא שאין הם רואים באביונים (ובשאר החברה) בני אדם השותפים לחברתם אלא אובייקטים לניצול וקידום מעמדם של החזקים. לא האנוש שבאביון ניצב לנגד עיניהם אלא יחידה כלכלית חלשה שניתן לנצל מבלי חשש. אין הם קשובים לנפשם ואין הם שומעים את מצוקתו של האחר, כי התקשורת שביניהם היא תועלתנית-משפטית. ובמינוח של דורות האחרונים, מערכת היחסים היא של סובייקט-אובייקט (אני-זה) ולא של סובייקט-סובייקט (אני-אתה). המוכר את האביון בעבור הנעליים והורס את חייו עבור חוב פעוט אינו מתייחס לאדם שמאחרי החוב אלא להיבט הממוני בלבד, והגובה נעליים כמשכנתא במקום לחוס על כבודו ובריאותו של החייב, מגלה את עולמו האטום כלפי הפן האנושי של הזולת.

כעת נשוב לפרשה ונסביר את הזיקה שבינה לבין ההפטרה. כזכור, שתי הצעות מועלות ע"י האחים על מנת להיפטר מיוסף. בעלי ההצעה הראשונה (שמעון ולוי אליבא דחז"ל) מעוניינים להרוג את יוסף ואילו יהודה מסתייג מכך ומציע למוכרו. כמובן שמבחינת יוסף, תכניתו של יהודה עדיפה ומוטב להיות עבד בבית פוטיפר מאשר פגר המושלך לבור (אבל יהודה לא יכול היה לדעת שיוסף יצליח בבין פוטיפר ולגזור על אדם חיי עבדות במיוחד בעולם הקדום כמעט ושקול לרציחתו).

עם זאת, מסביר הרב ליכטנשטיין, ישנו פגם עמוק וחמור ביותר בהתנהלותו של יהודה, מעבר למחיר שיוסף יידרש לשלם כעבד, והוא ראיית האח כאובייקט. הבא לרצוח את אחיו מתוך קנאה, כדוגמת קין והבל או עשו ויעקב, רואה עצמו כנמצא בתחרות עמו. אין זו מערכת יחסים של אדישות וחוסר אכפתיות אלא האח השנוי נתפס כאדם המטריד את מנוחת המקנא בו בגלל היותו אדם בעל הישגים ומפאת הזיקה האנושית המקשרת ביניהם

וְאֲשֶׁמִיד פְּרִיו מִמַּעַל וְשָׂרְשָׁיו מִתַּחַת. י. וְאֲנֹכִי הָעֵלִיתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֵלַיְכֶם בְּמִדְבַּר אֲרָבָעִים שָׁנָה לָרֶשֶׁת אֶת-אֶרֶץ הָאֱמֹרִי. יא. וְאֶקִּים מִבְּנֵיכֶם לְנָבִיאִים וּמִבְּחֹרֵיכֶם לְנֹזְרִים הָאֵף אֵין-זֹאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נֹאֵם-ה'. יב. וְתִשְׁקוּ אֶת-הַנְּזָרִים יָן וְעַל-הַנְּבִיאִים צִיִּיתֶם לֵאמֹר לֹא תִנְבְּאוּ. יג. הִנֵּה אֲנֹכִי מַעֲיֵק תַּחְתֵּיכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲיֵק הָעֲגֹלָה הַמְּלֵאָה לֵה עֲמִיר. יד. וְאֶבֶד מְנוּס מִקַּל וְחֹזֵק לֹא-אֲמַץ כַּחַו וְגִבּוֹר לֹא-יִמְלֹט נִפְשׁוֹ. טו. וְתִפְשׁ הַקֶּשֶׁת לֹא יַעֲמֵד וְקַל בְּרַגְלָיו לֹא יִמְלֹט וְרֶכֶב הַסּוּס לֹא יִמְלֹט נִפְשׁוֹ. טז. וְאֲמִיץ לְבוֹ בַּגְּבוּרִים עָרוֹם יָנוּס בַּיּוֹם-הַהוּא נֹאֵם-ה' א. שְׁמַעוּ אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל כָּל-הַמִּשְׁפָּחָה אֲשֶׁר הָעֵלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר. ב. רַק אֶתְכֶם יַדְעֵתִי מִכָּל מִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה עַל-כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֶת כָּל-עֹוֹנֵיכֶם. ג. הִילַכְו שְׁנַיִם יַחַדוּ בְּלִתֵּי אִם-נוֹעֲדוּ. ד. הִישָׂאג אֶרְיָה בַּיַּעַר וְטָרַף אֵין לוֹ הֵיתָן כַּפִּיר קוֹלוֹ מִמַּעַנְתּוֹ בְּלִתֵּי אִם-לֶכֶד. ה. הַתַּפַּל צְפוֹר עַל-פַּח הָאֶרֶץ וּמוֹקֵשׁ אֵין לֵה הַיַּעֲלָה-פַח מִן-הָאֲדָמָה וְלֶכֶד לֹא יִלְכּוֹד. ו. אִם-יִתְקַע שׁוֹפָר בְּעִיר וְעַם לֹא יַחְרְדוּ אִם-תִּהְיֶה רָעָה בְּעִיר וְה' לֹא עָשָׂה. ז. כִּי לֹא יַעֲשֶׂה אֲדָנִי ה' דְּבַר כִּי אִם-גְּלָה סוֹדוֹ אֶל-עַבְדָּיו הַנְּבִיאִים. ח. אֶרְיָה שָׂאג מִי לֹא יִירָא אֲדָ-נִי ה' דְּבַר מִי לֹא יִנְבֵּא.

למעשה ההפטרה פותחת בתוכחה למלכות ישראל היא סיום של סדרה של תוכחות לעמים וליהודה בסגנון של שלושה וארבעה. בנבואות שלושה וארבעה לעמים וליהודה מזכיר עמוס רק את החטא הרביעי אשר עליו לא ישיב ה' ובשלו ייענשו. בניגוד לכך, בנבואה לישראל מפרט הנביא את כל החטאים.

19. עמוס ב' ד-ה

ד. כִּה אָמַר יְהוָה עַל-שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יְהוּדָה וְעַל-אֲרָבָעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ עַל-מַאֲסָם אֶת-תּוֹרַת יְהוָה וְחָקִיו לֹא שָׁמְרוּ וַיִּתְעוּסוּ כַּזְבִּיָּהֶם אֲשֶׁר-הִלְכּוּ אֲבוֹתָם אַחֲרֵיהֶם. ה. וְשַׁלַּחְתִּי אֵשׁ בְּיְהוּדָה וְאֶכְלָה אֶרְמֹנֹת יְרוּשָׁלַם. כלומר, בין תיאור חטאי יהודה לתיאור חטאי ישראל בולטת העובדה שחטאי יהודה נכתבו בצורה כללית בלבד (נזכר החטא שהוא אב לכל החטאים כולם) הרי שביחס לחטאי ישראל מופיע בנביא פירוט של חטאי ישראל.

יש המוונים ארבעה חטאים כפשעי ישראל:

- על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים
- השואפים על עפר ארץ בראש דלים ודרך ענווים יטו
- ואיש ואביו ילכו אל הנערה למען חלל את שם קדשי

אבל, מסביר הרב ליכטנשטיין, ישנה נקודה נוספת. מלבד הדאגה לשלומם וסיפוק צרכיהם, הקב"ה גם חפץ בקשר הקיומי עמם ולשם כך יצר צינורות המאפשרים את הקשר בינו לבין האדם:

"ואקים מבניכם לנביאים, ומבחוריהם לנזירים, האף אין זאת בני ישראל, נאם ד'".

וחשוב להבין, שיש חשיבות רבה בעצם הקשר והתחושה של קרבה שבין האדם לקב"ה, מעבר למסרים או לתכנים שיושגו בדרך הנבואה או ההישג הרוחני האישי של הנזיר. כלומר החיים במעמד של לפני ד' (בדומה לכהן גדול), והיכולת של האדם לנהל דיאלוג עם הקב"ה הוא נקודה המשמעותית.

להבהרה יתירה של העניין, מבקש הרב ליכטנשטיין, להתבונן במנגנון המקביל של התפילה. גם בתפילה מתקיימים שני מטרות:

- עמידת המתפלל לפני ד'. האדם ניצב בפני הקב"ה ומתנהג כמי שעומד לפני המלך.
- התכנים של שבח, בקשה והודאה הנאמרים ע"י האדם כלפי המקום, ומבטאים את תחושותיו. מובן מאליה, שתפילה ראויה אמורה לכלול את שני המרכיבים הללו, אך אם מחשבות זרות תקפו את האדם באמצע תפילתו והסיחו את דעתו מן התכנים, עדיין מתקיים בידו ההישג הראשון של עצם ההתייצבות לפני המקום. כילד המתקשר הביתה, יצירת הקשר כשלעצמה והרצון לכך הינה משמעותית בפני עצמה, ואף חשובה יותר מתכני השיחה.

הנבואה היא הצד השני של מטבע התפילה, ואף לגביה העיקרון הכפול של מפגש ותכנים נכון. יש חשיבות בתוכחותיהם של הנביאים אך גדולה מכך היא ההתגלות כשלעצמה ועצם הקשר הנוצר בין האדם למקום. נקודה זו של ראיית משמעות הנבואה והתפילה ככלי למגע וברית בין האדם לקב"ה הודגשה במידה מרובה ע"י הרב סולוביצ'יק זצ"ל.

20. הרב סולוביצ'יק זצ"ל במסתו איש האמונה (עמ' 35):

"כללו של דבר, תפילה ונבואה הן שתי הגדרות נרדפות לדו-שיח הנושא אופי של ברית בין האלקים והאדם". כשם שהקשר בין בני אדם אמור להיות קשר קיומי המבטא זיקה הדדית של שותפות, כן היחס לקב"ה אמור לשקף את המגע הקיומי עמו והברית שבינו לבין האדם. בשני המקרים, עצם הזיקה חשובה ביותר ומעפילה על המטרה התועלתנית של השיחה.

בוזה אנו מגיעים לחטא השני של העם. לא רק שהם התנהגו בצורה מושחתת ולא הלכו בדרכי המקום ומיאנו לשמוע את מצוותיו, אלא הם התכחשו לעצם הזיקה

בעבותות של "אחוה". ה"אחוה" אמנם באה לידי ביטוי באופן מעוות אך הקנאה והשנאה היא תולדת מערכת יחסיהם ואיננה תוצאה של אטימות הרואה באחר אובייקט. עם האדם הנתפס כאובייקט, אין תחרות וקנאה אלא התעלמות. הבא למכור את אחיו, לעומת זאת, איננו רואה בו גברא המסכן אותו אלא מתייחס אליו כאל שור וחמור או כל חפץ אחר. מכירת אדם הנברא בצלם משמעותו לשלול ממנו את המיוחד באדם ואת צלם האלקים שבו ולהפכו לאובייקט. לא בכדי החמירה התורה עם גונב הנפש וחייבה אותו מיתה. יתר מכך, החיוב הוא על גניבה ומכירה (או עמור, דהיינו שימוש בדרך עבדות) כי עיקר החיוב איננו מפאת העברת האדם ממקומו אלא בגלל הפיכתו לחפץ והפגיעה בצלמו. לכן, מזווית אחת יהודה מיטיב עם יוסף ומציל אותו מאבדון אך יחסו הבסיסי גרוע מזו של האחים המעוניינים להכותו נפש.

ראיית הזולת כנועד לשרת את עצמך וכמשאב לניצול מאפיינת את התנהלותו של יהודה גם בפרשת "תמר" עד לרגע המפגש הגורלי עם תמר ודרישת "הכר נא" שהיא תובעת ממנו. גישה זו, הבאה לידי ביטוי אצל יהודה ובהתנהגותם של עשירי ישראל בזמנו של עמוס היא החוט המקשר בין הפרשה להפטרה. המדרש המסב את פסוק הפתיחה של מכירת הצדיק למקרהו של יוסף איננו אסוציאציה מדרשית נאה המנותקת מן ההקשר המקורי של הנבואה אלא היא מבוססת על הבעיה המוסרית המשותפת למכירת יוסף ולתקופתו של עמוס והיא ניצול הזולת, ראייתו כמשאב המזומן לצרכי ורמיסתו בעקבות זאת.

ואולם, בכך לא נגמר העניין ואין תוכחתו של עמוס מסתיימת בנקודה זו. עמוס איננו רואה את שאלת מערכת היחסים שבין האדם לסביבתו רק כבעיה מוסרית וחברתית במישור שבין אדם לחברו אלא הוא מעמידנו גם על עניין בין האדם למקום שבו. שלא במפתיע, אף זיקתם למקום מתאפיינת באותה גישה. אין הם חפצים בקשר קיומי עם הקב"ה אלא בהנאות העולם הזה ועל כן הם מתעלמים ממנו באופן עקבי ואינם מכירים לו טובה או באים במגע עמו. בכאן עלינו לשים לב שעמוס בא לבני ישראל בטענה כפולה. ראשית, כנביאים רבים אחרים הוא מתלונן על כפיות הטובה של בני ישראל (עמוס ב' ט-י):

"ואנוכי השמדתי את האמורי מפניהם, אשר כגובה ארזים גובהו, וחסון הוא כאלונים, ואשמיד פריו ממעל, ושורשיו מתחת. ואנוכי העליתי אתכם מארץ מצרים, ואולך אתכם במדבר ארבעים שנה, לרשת את ארץ האמורי".

תבוא המידה של:

"הנה אנכי מעיק תחתיכם, כאשר תעיק העגלה המלאה לה עמיר. ואבד מנוס מקל, וחזק לא יאמץ כוחו, וגבור לא ימלט נפשו. ותופש הקשת לא יעמוד, וקל ברגליו לא ימלט, ורוכב הסוס לא ימלט נפשו. ואמיץ לבו בגבורים, ערום ינוס ביום ההוא, נאם ד'".

(רש"י מבאר כי העגלה תלחץ על יושביה ותעצר מרוב כובד, ור"י קרא באר כי העגלה תתפרק מרוב כובדה.)

ברם, מלבד עצם החטא, ישנה הבעיה של ניתוק הזיקה וההתכחשות למערכת היחסים שבין ישראל לאביהם שבשמים. לטיפול בבעיה זו, מוקדש סוף ההפטרה ועיקרו הוא עמידה על עוצמת הקשר ועל כך שלא ניתן להתכחש לו, שהרי הקשר הוא כה בסיסי. העונש עצמו מוצג כמבטא את הזיקה שבין ישראל למקום, שהרי "את אשר יאהב יוכיח" ויעניש מתוך איכפתיות ורצון לתקן, ואילו אי-הכבדת היד האלקית וחוסר עונש לעם חוטא, אינו סימן לחסד אלקי אלא לאדישות ואטימות לגורלם. לכן, העונש המגיע לישראל על חטאיהם מצד הסעיף הראשון של תכני החטא מבטא, באופן פרדוקסלי, את עוצמתו של המרכיב השני של הזיקה. עקרון בסיסי זה מבטא ע"י עמוס בפסוק מפורסם המנסח זאת באופן ברור למדי (עמוס ג' ב):

"רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונתיכם"

המפרשים מבארים את התיבה "ידעתי" בדרכים שונות:

- לדעת רש"י ובעל מצודת ציון משמעו: אהבתי
- לדעת ר' יוסף קרא, ראב"ע, זון יצחק אברבנאל והמלבים: השגחתי
- ולדעת רד"ק: בחרתי.

הביטוי "משפחות האדמה" מזכיר את הבטחת ה' לאברהם: "ונברכו בך כל משפחות האדמה". על אברהם אמר הכתוב "כי ידעתי". הפתיחה מעוררת אצל העם ציפיות לנבואת נחמה. אם ה' אוהב אותנו, בחר בנו ומשגיח עלינו הרי ששכרנו מרובה. והנה אומר הנביא:

על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם

רד"ק מבאר כי כוונת הדברים היא שה' מחמיר עם ישראל:

23. רד"ק

לפי שידעתי אתכם ובחרתי בכם מכל עם, לפיכך אפקוד עליכם את כל עוונותיכם, שאתם ראיתם וידעתם את כל אותותי ומופתי שעשיתי לכם והטבתי לכם לפיכך הדין הוא שאפקוד עליכם עוונותיכם. כי המלך יכעוס על עבדיו העומדים לפניו אם יעברו מצוותיו, יותר ממה שיכעס על אחרים הרחוקים ממנו. כי משפחת העכו"ם

שבינם לבין המקום. העם לא התעניין בנבואה ובנזירות אלא התנגד לכך:

"ותשקו את הנזרים יין, ועל הנביאים צויתם לאמר לא תנבאו".

ומסביר הרב ליכטנשטיין, שחוסר נכונותם לשמוע בקול ד' איננו רק כפיות טובה כלפי מי שהוציאתם ממצרים אלא חוסר הבנה לכל משמעות יציאת מצרים, אשר בבסיסה עמד מהלך של "ולקחתי אתכם לי לעם", האמור להיתרגם למערכת יחסים ייחודית. ההתעקשות על כך שהנביאים לא ינבאו והניסיון למנוע מן הנזיר הנהגה אישית של קדושה, היא מפאת משמעותם הרוחנית לכלל הציבור. כשם שהנהגתם עם החברה האנושית מתכחשת למערכת היחסים הקיומית של "אני-אתה", כן עמידתם כלפי שמיא איננה מכירה בזיקה האינטימית והחוויתית של קשר בין המקום לבני האדם. בשני המישורים, הם מוכנים להכיר במערכת יחסים תועלתנית אך לא בזיקה אישית קיומית.

ומעיר הרב יהודה שביב, נראה ששורשה של תופעה זו מצוי אף הוא בפרשתנו. יוסף קרוי נזיר, שכך מצינו בברכת יעקב

21. בראשית, מ"ט, כו:

"תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו"

וכן בברכת משה

22. דברים, ל"ג, טז:

"תבואתה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו".

וגם מצאנו את יוסף חולם חלומות שיש בהם מן העתידות, וזו דרגה בנבואה. והאחים ביקשו להשבית נבואתו ולהפר נזירותו – פרישותו. אבל 'עצת ה' היא תקום', וסוד עצה זו כבר מתגלה מראש לנביאים "כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים" (עמוס ג', ז), מעין סוד ה' שנגלה לו ליוסף בחלום.

העונש

כנגד שני החטאים הללו יוצא הנביא ומדבר על העונש שהקב"ה יפקוד עליהם. היות וישנן שתי כישלונות, נאמרות שתי נבואות שונות כשכל אחת מתריעה על עונש כלפי אחד ממהלכי החטא. הראשונה מכוונת כלפי כפיות הטובה שישראל גילו על גירוש האמורי ועיקרה היא נטילת הסייעתא דשמיא ממאמציהם הצבאיים והפיכת ההשגחה האלקית מכוח מסייע לכוח מכביד. כנגד הטובה של:

"ואנוכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גובהו, וחסון הוא כאלונים, ואשמיד פרו ממעל, ושרשיו מתחת".

הישאג אריה ביער וטרף אין לו... אם תהיה רעה בעיר וה' לא עשה. כי לא יעשה ה'... דבר, כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים". ואין לך פרשה שעשויה להמחיש עקרון זה כפרשתנו. מי שרואה את עניינה כפי שהם, בלא פרספקטיבה רחוקה יותר, הרי הוא צופה בהתפוררותה של משפחת יעקב. עד לפרשתנו היתה המשפחה מלוכדת, וכך הצליחה לעמוד במכות ובמאורעות המסעירים שעברו עליה. אולם בפרשתנו מתפרדת החבילה: יוסף איננו, יהודה נתון בסבך צרותיו האישיות והמשפחתיות, ויעקב שקוע באבלו. כך למראית עין חיצונית, אולם בתוכיותם של דברים, כבר רוחשות מגמות אחרות העתידות להתגלות במועד מאוחר יותר. ביטוי לכך נותן המדרש

25. בראשית רבה, פ"ה, א:

"ר' שמואל בר נחמן פתח: 'כי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אנכי חשב עליכם... לתת לכם אחרית ותקוה' (ירמיה, כ"ט, יא) - שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף; ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו; ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו; ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו; ויהודה היה עסוק ליקח לו אישה; והקב"ה היה עוסק - בורא אורו של מלך המשיח"

מה שנראה כהתפוררות הרי הוא לאמיתו של דבר אריגת אורו של מלך המשיח. אכן קטעים מן ה'תוכנית' האלהית כבר מתגלים בסמוך. כך יכול היה יוסף לומר לאחיו לאחר ה'התגלות' (בראשית, מ"ה, ה-ח):

"ועתה אל תעצבו... כי מירתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניכם... לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה. ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים"

כל זה כמובן לא פוטר את האחים, הפועלים במישור הארצי, מעוונם. זה יזכר לדורות - "על מכרם בכסף צדיק". אבל מכירה של מטה היא ביטוי לשליחות של מעלה, שבכל ה' עושה שליחותו, ומביא גאולה לבני בניהם למען שמו.

אינו חושש עליהם אם ייטיבו או ירעו אלא אם יהיה חמס גדול כדור המבול... אבל ישראל לפי שהם קרובים אלי אענישם על עוונם כמו שאמר בקרובי אקדש, וכמו שפרשו רז"ל בפסוק וסביביו נשערה מאד ...

הרמב"ן בשער הגמול מציין כי חומרה זו היא למעשה זכות לישראל:

24. הרמב"ן

לפי המידה הזאת ישראל רובן יש להם צער ויסורין בעולם הזה יותר משאר האומות. כיצד? אי אפשר לאומות בלא צדקה ומעשים נאים, ואי אפשר לישראל בלא עבירות. אלא שהאומות עובדי עכו"ם אובדין בעונש עבודת אלילים שלהם לגיהנום ואבדון, וישראל, חלקם בחיים, שדבקים ביוצר הכל ית' ולפיכך הדין מתוח כנגד כל ישראל ליפרע מהן ליכלוך עוונות בעולם הזה, ומידת הטוב פרוסה על האומות עובדות אלילים לשלם להם שכר בעולם הזה על מעשים נאים וצדקה שעושים, זהו שנאמר: רק אתכם ידעתי וגו'

מכאן ממשיך הנביא ומבהיר את חוזק הקשר שבין המקום לברואיו, וכך מסתיימת לה ההפטרה שהיא בבחינת תוכחה מגולה אך נחמה ואהבה מסותרים:

"הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו? הישאג אריה ביער וטרף אין לו? היתן כפיר קולו ממעונתו בלתי אם לכד? התיפול צפור על פח הארץ ומוקש אין לה? היעלה פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד? אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו? אם תהיה רעה בעיר וד' לא עשה? כי לא יעשה א-דני ד' דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. אריה שאג מי לא יירא א-דני ד' דבר מי לא ינבא".

כפי שניתן לראות בשני הפסוקים האחרונים, תפקיד מרכזי לנביא ולנבואה בדברים הללו וזאת מן הטעמים שהזכרנו. העם ניסה לבטל את הקשר שבין ה' לעמו וכנגד זאת, הנביא מכריז על מרכזיות הנבואה ומשמעותה במסגרת מערכת היחסים של ידיעה וייעוד המוצגים כאן. הקב"ה בחר בישראל ויודע אותם, והכלי לכך היא הנבואה.

ומעיר הרב ליכטנשטיין, שתיאור הנבואה בסיום ההפטרה הוא כהמתקת סוד שבין ד' לנביאים; האדם שותף לסוד אלקי והקב"ה רואה לנכון לשתפו בסודותיו מפאת הקרבה שבינו לבין ברואיו. כלומר חשיבות הנבואה היא בדיוק בנקודה זו של השותפות ולא רק בהעברת התכנים של הנבואה.

הרב יהודה שביב, עומד על עקרון נוסף העולה מסיום ההפטרה, והוא שכל הקטע האחרון בהפטרה מביע את העיקרון, שכל הנעשה יש לו סיבה ותכלית ואין הדברים אקראיים ומקריים: "הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו."